

УДК 8У+8У1+8У2

Наталія Твердохліб

ЖИТТЄПИС ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ П. РОТАЧА

Для формування підвалин ґрунтовних наукових розвідок потрібною стає інформація про архівні документи. Представлено матеріал про широку діяльність дослідника П. П. Ротача у сфері освоєння життєпису Лесі Українки. У розвідках полтавського краєзнавця містяться спогади людей, що були знайомі з Лесею Українкою, епістолярій письменниці. Проаналізовано наукові та публіцистичні статті, літературні джерела архіву П. П. Ротача в Державному архіві Полтавської області, що дає змогу глибше пізнати постать відомої української письменниці.

Ключові слова: життєпис, Полтавщина, Леся Українка, архівні матеріали, літературні джерела, особовий фонд, часопис.

До митців, що пережили свій час і їхні твори збагатили скарбницю духовної культури, належить Леся Українка. Її творчість стала однією з вершин художньої свідомості українського народу в його історичному поступі й водночас видатним явищем світової літератури.

Постать цієї видатної українки має колосальну притягальну силу, магічну привабливість. Це була людина виняткової мужності та принциповості, духовної краси й мистецького обдарування. Великий поет України й жінка з трагічною долею, вона ввійшла у свідомість поколінь як символ незламності й боротьби. До когорти сильних духом її прилучив здійснений нею життєвий і творчий подвиг.

За своє, на жаль, коротке життя вона виявила творче обдарування в багатьох різновидах літературної праці – поезії, драматургії, прозі, перекладах і фольклористиці, літературній критиці й публіцистиці.

У статті зупинимося на дослідженнях життєпису Лесі Українки П. П. Ротача – відомого не лише полтавській громаді, а й усій материковій Україні письменника, літературознавця, архівіста, краєзнавця. Результати представленої роботи уможливлять повніше відтворення життєвої долі Лариси Петрівни Косач. Це дослідження актуальне й тому, що П. Ротач постав в українській культурі багатогранною творчою особистістю, яка успішно працювала в кількох ділянках національного поступу. Діяльність цієї непересічної людини засвідчує чільне місце серед плеяди письменників, публіцистів, критиків, літературознавців ХХ ст.

Мета статті – дослідити життєпис Лесі Українки в працях відомого полтавського краєзнавця П. П. Ротача.

Сьогодні маємо значну кількість наукових досліджень про життєвий і творчий шлях видатної української поетеси, але серед них не так багато розвідок полтавців. Не так багато і науковців, які розглядали життєвий і творчий шлях Лариси Петрівни Косач у зв'язку з Полтавщиною. Це, зокрема, Г. Шанько, Л. Марченко, В. Сакур, Є. Стороха та ін. [5; 10].

Упродовж 1965–1971 рр. ще молодий тоді літературознавець П. П. Ротач опублікував у журналі «Архіви України» матеріали до біобібліографічного словника «Літературна Полтавщина», де ввів до наукового обігу біографії 577 письменників і літераторів, у тому числі репресованих. Звісно, не оминув Петро Петрович Ротач і постать Лесі Українки.

Знаковість Петра Ротача на духовній ниві України важко переоцінити – лауреат Премії фонду Тараса Шевченка, Всеукраїнської премії імені Павла Чубинського, Полтавської обласної премії Панаса Мирного, дійсний член Наукового товариства імені Тараса Шевченка, автор 35 книжок, понад 2800 публікацій. За об'єктивність та свою чітку громадську позицію, починаючи з другої половини ХХ ст., потрапив у немилість тоталітарної системи – аж до переслідувань, постійного нагляду з боку КДБ, заборони друку своїх творів [6, с. 235]. Та, попри постійний моральний тиск влади та приниження, письменник не зламався і продовжував наполегливо працювати, хоча й у шухляду.

Для докладного аналізу праць П. Ротача про життєву долю відомої землячки ми опрацювали не лише опубліковані, а й архівні матеріали полтавського краєзнавця. Адже значний обсяг архівних документів П. П. Ротача зосереджений у Державному архіві Полтавської області. Особовий фонд Петра Петровича, який зберігається під номером Р-9092, налічує 13 архівних описів за 1838–2007 рр.

Матеріали про Лесю Українку містяться в описі № 2 (справа № 78 на 50 аркушах, зібраних у період від 25 лютого 1951 р. до квітня 1976 р.), № 3 (справа № 17 на 16 аркушах, зібраних протягом лютого 1989 р.), № 5 (справа № 58 на 105 аркушах) [1–3]. У зазначених описах містяться вирізки з газет та журналів різних років про життєвий і творчий шлях Лесі Українки відомих українських дослідників, письменників у період від 1951-го до 1989 р., а також статті самого

П. Ротача про видатну землячку, окремі з яких до сьогодні не опубліковані.

Архівні матеріали засвідчують глибоку зацікавленість Петра Петровича Ротача постаттю Лесі Українки, бажанням якнайглибшого дослідження її життєвої і творчої долі. Як свідчать зібрані матеріали, особливу увагу краєзнавець приділив дослідженню періоду перебування Лариси Петрівни на Полтавщині.

П. Ротач в одній зі статей порівнює Лесю Українку з Оксаною (з її драми «Бояриня»). «Розумна, морально чиста і свідома того лиха, яке спіткало її батьківщину, Оксана гине не стільки від журби за Україною, скільки від болю за ту наругу, якої зазнав її народ, і за перекидництво та зради, які й стали причиною того, що «Україна лягла Москві під ноги» [7, с. 5]. Написавши «Бояриню» на початку ХХ ст., письменниця-патріотка піднесла ідею національного звільнення й утвердження на Україні власної державності.

Леся Українка – це ім'я-гасло в боротьбі за національну незалежність. Слово нагадувало людям, хто вони, якого роду. Для поетеси в цім слові поєднувалося все краще, що пов'язувало з рідною землею. Тут і врода жінки-українки, і полтавське вишивання, яким захоплювалася мати, і краса широких околиць гетьманського Гадяча – батьківщини славного роду Драгоманових. «Дуже вже мені хочеться додому, до тебе, на тихі води, на ясні зорі...» – писала матері. Цей край вона називає в листі до Ольги Кобилянської такою Україною, що «“українішої” ніде й немає...» [7, с. 5].

І справді, Полтавщина для Лесі Українки – благословенний край і через кровний зв'язок із матір'ю, і через духовний зв'язок із «батьком української поезії» І. П. Котляревським, на уклін до якої прибула поетеса наприкінці літа 1903 р., коли відкривали йому пам'ятник.

Як зазначає Є. Маланюк, «Батьківщина Олени Пчілки та улюбленого дядька Михайла Драгоманова – Гадяч із хутірцем Зелений Гай – була для Лесі Українки затишним прихистком для душі і серця, лагідною окрасою» [5, с. 3].

Уперше на Полтавщину, у Гадяч, батьки привезли Ларису в трирічному віці, улітку 1874 р. Її сестра Ольга згадувала: «Може, Леся свідомо й не пам'ятала свого пробування в Гадячому, але воно, без сумніву, залишило певний слід в її уяві, бо вона була аж надто вразлива до всього хорошого з самого малку, а в Гадячому з Драгоманівського дворища напрочуд гарний краєвид» [8, с. 105].

Пізніше вона бувала тут у зв'язку з хворобою переважно в теплі місяці. У 1883 р. від червня до 7 серпня гостювала разом із матір'ю в бабусі. Два тижні провела в Гадячі в 1887 р. – від 21 серпня до початку вересня. У 1893 р. Леся Українка вчетверте відвідала Гадячі і перебувала тут від середини червня до 15 вересня. У листі до М. П. Драгоманова 17 серпня того ж року вона напише: «У Гадячі було якесь чудне життя, не таке, як завжди, там я зовсім сама до себе не належала, не розпоряджувала ні своїм часом, ні роботою. Раз у раз вештались у нас чужі люди, то знов ми по цілих ночах на човнах по Пслі волочились, а робота тим часом робила, що сама хотіла...» [3]. У цей час познайомилася з учителькою Антоніною Семенівною Макаровою, з якою потім товаришувала. До 90-річчя від дня народження Лесі Українки в газеті «Друг читача» Петро Ротач опублікував статтю «Незабутня розмова», у якій він описує знайомство з цією жінкою, якій на той час було вже 93 роки. Антоніна Семенівна згадує: «Більше 60 років минуло відтоді, як вперше зустрілась я з Лесею. Але вона й сьогодні стоїть перед очима. Худорлява, височенька, в зеленій корсетці, у квітах, у намисті, з світло-русою косою. Бліде обличчя з виразом благородства і очі, очі, від яких мов од зірок, не можна відірватися... Часто ми говорили про долю простого народу, про його майбутнє. Ми обидві розуміли, що треба кликати людей вперед. ...Якось ми каталися на Пслі. Леся була щаслива. Раптом вона сказала: “Хочете я прочитаю вам вірш, який присвятила братові...” Це був єдиний випадок, коли Леся сказала, що пише вірші. Згодом, уже після від'їду, її бабуся Драгоманова дала мені прочитати “Роберта Брюса”. Твір мені сподобався. І я написала їй про це. “Коли так, то ще варто жити”, – відповіла Леся на похвалу...» [9, с. 5]. Ця зустріч глибоко схвилювала Петра Петровича. Йому здавалося, ніби він «побував у гостях у самої Лесі Українки» [9, с. 5].

У літературному календарі Полтавщини «Колоски з літературної ниви» П. Ротач описує наступні періоди перебування Лариси Петрівни на Полтавщині. «В середині червня 1898 року знову приїхала до Гадяча з Криму й прожила до останньої декади серпня. З Гадяча поетеса виїздила в села Будища (Монастирські), Броварки, Ковалевщину, на Цяччин хутір. У 1899–1906 роках, приїжджаючи в Гадяч, письменниця мешкала переважно на хуторі Зелений Гай. Відпочиваючи і лікуючись на берегах Псла, поетеса займалася також і творчістю. Тут написала вірші “Роберт Брюс, король шотландський” (1893), “Порва-

лася нескінчена розмова” (1898), перекладала російською мовою власну п’єсу “Блакитна троянда” (1898) й оповідання О. Кобилянської “Голосні струни” (1899) та ін. З Гадяча писала листи М. Драгоманову, М. Павлику, В. Гнатюку» [8, с. 105].

Дачний будиночок в урочищі Зелений Гай Олена Пчілка збудувала спеціально для Лесі Українки, куди влітку 1899 р. Лариса запросила людину, близьку їй по духу, українську письменницю Ольгу Кобилянську: «Рушайте до мене сюди якомога раніше... Поки по шпиталях лежала, мама збудувала хорошу хату... Околиця тут гарна, широкий горизонт... Будем човном плавати і просто руками, коли вмієте, будем читати, розмовляти, я буду вам грати Шопена і Шумана... українських пісень масу у власній транскрипції...» [2]. Із Гадяча 21 серпня 1899 р. Ольга Кобилянська писала своїм батькам: «До Гадяча, до Косачів то я з старим приїхала (батько Лесі)... Сама Леся дуже приємна і дуже говірлива, раділа з мого приїзду і щиро мене приймає» [10, с. 11].

У різні роки тут бували її друзі С. Мержинський, К. Квітка, Ф. Красицький, Г. Хоткевич та ін. Улітку 1904 р. в Зеленому Гаю художник Фотій Красицький намалював портрет Лесі Українки [8, с. 106].

Під час полтавських урочистостей із нагоди відкриття пам’ятника І. П. Котляревському 30–31 серпня 1903 р. (за старим стилем) письменниця разом із матір’ю мешкали в будинку адвоката Миколи Дмитрієва. Цей будинок дотепер зберігся. Леся Українка брала участь у церемонії відкриття пам’ятника, засіданні міської думи, побувала на виставі «Наталка Полтавка», а також на гостинах у Панаса Мирного, який високо цінував її творчість, називаючи письменницю «наша Леся» [4, с. 23].

Антоніна Макарова згадує, що останній раз бачила Лесю в 1906 р. Це побачення лишило тяжкий спогад: «Бліда, худа, виснажена і очі повні скорботи... На моє захоплення Зеленим Гаєм вона сказала: “Так, чудово, тут дуже чудово, усе забуваєш, крім хвороби” і очі її наповнилися сльозами» [4, с. 23].

Наприкінці серпня 1906 р. Лариса залишила Зелений Гай і поїхала до Києва. Стан її здоров’я значно погіршився, і вона змушена була їхати туди, де тепліше. Це були останні відвідини Полтавщини.

Не маючи змоги фізично перебувати в рідних місцях, поетеса постійно стежила за громадсько-культурним життям на Полтавщині, цікавилася людьми, яких тут знала, дбала про поповнення громад-

ської бібліотеки. Вона друкувалася в часописі «Рідний край», цікавилася прогресивною газетою «Полтавщина». 1908 р. з ініціативи Лесі Українки була послана на Полтавщину фольклорно-етнографічна експедиція для збирання й запису на фонограф народних дум.

На смерть «співачки досвітніх огнів» відгукнулися телеграмами селяни Опішні, Мануйлівки, Остап'євого та інших міст і сіл. На похороні була присутня полтавська делегація [8, с. 107].

У сучасному Гадячі ім'ям Лесі Українки названа центральна вулиця, будинок культури, районна бібліотека, якою вона користувалася.

Отже, дослідження П. Ротача вносять, якщо й не вповні новий, то докладніший аналіз життєвої долі Лесі Українки. Її громадська діяльність, творчість нерозривно були пов'язані з Полтавщиною, із Гадячем – малою батьківщиною її матері та улюбленого дядька Михайла Драгоманова. Петро Петрович у своїх розвідках намагається подати цілісну картину життя Лесі Українки на Полтавщині, що, звісно, повною мірою вплинуло на творчість геніальної «співачки досвітніх огнів».

Джерела та література

1. Державний архів Полтавської області, ф. Р-9092, оп. 2, спр. 78, арк. 50.
2. Державний архів Полтавської області, ф. Р-9092, оп. 3, спр. 17, арк. 16.
3. Державний архів Полтавської області, ф. Р-9092, оп. 5, спр. 58, арк. 105.
4. Лесині стежки в Зеленому Гаю // Громадська думка. – 2016. – 2 берез. – С. 23.
5. Марченко Л. Леся Українка на Полтавщині / Л. Марченко // Полтав. думка. – 2006. – 24 лют. – С. 3.
6. Пустовіт Т. Упродовж життя він постійно зазнавав принижень і утисків, але сповна виконав свою шляхетну місію науковця і патріота / Т. Пустовіт // Антипович Ю. А. Петро Ротач: «Я вщент був нищений не раз, та скрес з любові до України» / Ю. А. Антипович. – Полтава : ФОП Говоров С. В., 2013. – С. 235–247.
7. Ротач П. Заклик Великої України / П. Ротач // Полтав. вісн. – 1991. – 23 лют. – С. 5.
8. Ротач П. П. Колоски з літературної ниви / П. П. Ротач. – Полтава : Полтав. літератор, 1999. – С. 104–108.
9. Ротач П. Незабутня розмова / П. Ротач // Друг читача. – 1961. – № 2. – С. 5.
10. Стороха Є. Місто, де ходила, творила, мріяла й любила Леся Українка / Є. Стороха // Полтав. вісн. – 2001. – 4 берез. – С. 11.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Poltavskoi oblasti [State Archive of Poltava Region], R-9092 (2, 78): 50.
2. Derzhavnyi arkhiv Poltavskoi oblasti [State Archive of Poltava Region], R-9092 (3, 17): 16.

3. Derzhavnyi arkhiv Poltavskoi oblasti [State Archive of Poltava Region], R-9092 (5, 58): 105.
4. 2016. "Lesyni stezhky v Zelenomu Haiu" [Lesya's trails in Green Grove]. *Hromadska dumka*, 2 (March): 23 (in Ukrainian).
5. Marchenko, L. 2006. "Lesia Ukrainka na Poltavshchyni" [Lesia Ukrainka in Poltava Region]. *Poltavska dumka*, 24 (February): 3 (in Ukrainian).
6. Poustovit, T. 2013. "Uprodovzh zhyttia vin postiino zaznavav prynyzhen i utyskiv, ale spovna vykonav svoiu shliakhetnu misiui naukovtsia i patriota" [Throughout his life he constantly suffered of humiliation and harassment, but completely fulfilled his noble mission of scientist and patriot]. In *Petro Rotach: "Ya vshchent buv nyschenyi ne raz, ta skres z liubovi do Vkrainy"*, edited by Y. A. Antypovych, 235–247. Poltava (in Ukrainian).
7. Rotach, P. 1991. "Zaklyk Velykoi Ukrainky [Call of Great Ukrainka]. *Poltavskyi visnyk*, 23 (February): 5.
8. Rotach, P. 1999. *Kolosky z literaturnoi nyvy* [Spikelets of literary fields], 104–108. Poltava: Poltavskyi literator.
9. Rotach, P. 1961. "Nezabutnia rozmova" [The unforgettable talk]. *Druh chytacha* 2: 5.
10. Storoha, Ye. 2001. "Misto, de khodyla, tvoryla, mriiala i liubyla Lesia Ukrainka" [City where walked, worked, dreamed and loved Lesia Ukrainka]. *Poltavskyi visnyk*, 4 (March): 11.

Твердохлеб Наталия. Жизнеописание Леси Украинки в литературных источниках П. Ротача. Для формирования основ фундаментальных научных исследований становится нужной информация о существующих архивных документах. Представлен материал о широкой деятельности исследователя П. П. Ротача в сфере освоения жизнеописания Леси Украинки. В исследованиях полтавского краеведа содержатся воспоминания людей, которые были знакомы с Лесей Украинкой, переписка писательницы. Проанализированы научные и публицистические статьи, литературные источники архива П. П. Ротача в Государственном архиве Полтавской области, что позволяет глубже познать фигуру известной украинской писательницы.

Ключевые слова: жизнеописание, Полтавщина, Леся Украинка, архивные материалы, литературные источники, личный фонд, журнал.

Tverdokhlib Natalia. Biography of Lesia Ukrainka in the Literary Sources of P. Rotach. Today, more obvious is the need in studying of the a wide range of archival material, their scientific representation and scientific-practical use. This article presents the extensive material on the activities of the researcher P. Rotach in the scientific development of Lesia Ukrainka biography. In Poltava ethnographer quests are memories of people who were familiar with Lesia Ukrainka, correspondence writer. The article analyzes the scientific and journalistic articles and literature archive of P. Rotach in the State Archive of Poltava region.

Key words: biography, Poltava, Lesia Ukrainka, archive materials, literary sources, personal fund, magazine.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2016 р.